

A hermeneutika születése a pozitívizmus tudományelméletének szelleméből

Korábban a dilthey-i hermeneutika eredeti célkitűzését a „történeti ész” kritikájában jelöltük meg, ami nemcsak a kriticista Kantra utal egyértelműen vissza, de a kor kriticista pozitívizmusának szellemét is a legnagyobb mértékben magán viseli. Ez a tény mindmáig csodálkozásra készíti a hermeneutika és pozitívizmus ősi ellenségességének tudatában felnövő nemzedékeket. Tézisként fogalmazódott meg már az a közkeletű igazság, hogy Dilthey-nek nem sikerült megteremtenie a történelem tudományának és filozófiájának ismeretelméleti alapvetését. E sikertelenség új és új kérdéseket gerjeszt, hiszen itt arról a filozófia történetében igencsak ritka esetről van szó, amikor egy nagy vállalkozás sikertelenségéért nem az alapvető kérdésfeltevés vagy fogalomtisztázás hiányosságai vonhatók felelősségre.

Wilhelm Dilthey a modern filozófia nagyhatású képviselője. A róla alkotott képek, Dilthey „arcai” azonban meglepően heterogén szórást mutatnak a filozófiai hagyományban. Ez a sokszínűség markáns ellentétben áll mind a személyiség, mind pedig az életmű nemegyszer egysíkúnak tűnően következetes, ha éppen nem monolit jellegével. Ráadásul az értelmezések nem egy esetben filozófiai címkék, a legtöbb esetben legitimek és tárgyilag is megalapozottnak mondhatók.

Így, a teljesség igénye nélkül, ismerjük Dilthey-t mint a történelem, a történetiség, a történeti gondolkodás *Kant*-ját, az életfilozófus (metafizikus, újmetafizikus) gondolkodót, a szellemtudóst és szellemfilozófust, a szellemtörténet atyját, a hermeneutát, úgy is, mint a hermeneutika megalapítóját, a nem-materialista történelemszemlélet alapítóját, a történeti tudományok metodológusát, a historistát, a közvetítőt romantika és pozitívizmus között, a tudásszociológia alapítóját vagy éppen a rendszergondolkodás előfutárát. A klasszikus szellemtudománytól meglehetősen távol álló *Max Horkheimer* Dilthey sok arcát abban az összefüggésben látatja, hogy az újabb szellemtörténetben (a szövegösszefüggésből kiderül, Horkheimer itt a filozófia újabb történetére gondol) alig van olyan terület, amelyen Dilthey ne alkotott volna jelentőset. E termékeny és effektív gondolkodó imázsával nem kisebb feszültségben áll szemben a „vesztes”, a töredékeket alkotó, a saját nagy céljait elérni nem képes nagy filozófus drámai portréja (e kép egyik lehetséges forrásvidékére tanulmányunk egész témaköre valamelyes magyarázatot adhat). De számos más nagy gondolkodóhoz hasonlóan Dilthey a huszadik század nagy totalitárius ideológiáinak is áldozata. Azok közé tartozik, akiket a vulgármarxizmus a kezdet kezdetétől kivetett magából (ennek az irányzatnak szinte kezére játszott a késői *Engels* tétele arról, hogy az „eszméknek nincs története”), de akikre a fasiszta ideológiák, a maguk mindenkor kimutatható szelektivitásával, „építeni” akartak. Dilthey-nek a totalitárius ideológiák kisajátító küzdelmeiben való jelentős helye természetesen egyáltalán nem csupán a mű közvetlen filozófiai relevanciájának köszönhető, de az irodalomértelmezés,

az irodalmi mű értelemadása – minden totalitáriánus politikai rendszer számára kivételes – fontosságának is következményei voltak.

Üdítő színfoltot jelentett a diskurzusnak ezen a térfelén a húszas évek diszkussziója, ekkor nem értékeli át, nem fedezik fel, de mindenekelőtt megpróbálják integrálni Dilthey filozófiai kezdeményeit és elért eredményeit a korszak módszertanilag különleges és tudatos új filozófiai törekvéseibe. *Mannheim* Károlytól *Max Scheler*ig, *Heidegger*től a Frankfurter Iskoláig húzódnak az értékelésnek ezek az ívei. Ami a baloldali gondolkodás ekkori kiemelkedő törekvéseit illeti, mindezt úgy is lehetne fogalmazni, hogy az ekkori baloldal mintegy tevőlegesen teszi jóvá *Franz Mehring* és a II. Internacionálé Engelsre épülő ignoranciáját. A tárgyi és szisztematikus érdeklődés egyébként az ekkori konzervatív gondolkodás legkülönbözőbb képviselőire is jellemző, ekkor fogalmazták meg a tárgyi és szisztematikus szempontból mindeddig legtöbb lényeges tételt Dilthey filozófiájáról.

A dilthey-i hermeneutika forrásvidéke az 1883-as „Bevezetés a szellemtudományba” című munkában található fel, ez a fiatal Dilthey gondolkodásának összefoglalása, első és második korszakának átmenete. Számos későbbi elemet reprezentál tanulságosan, de teljességében nem azonos a későbbi Dilthey gondolkodásával. A munka nagy módszertani fontossága a választott feladat nehézségeinek nyilvánvalóvá válásával tudatosodik a filozófus előtt is. Dilthey maga céloz rá, hogy a *Schleiermacher*-életrajz megírása közben jött rá arra, hogy „a végső kérdéseket tisztázni kell”. Mindezek a „történeti ész kritikája” formájában voltak összefoglalhatók, azaz egyenlők voltak a történeti ábrázolás, a történetírás ismeretelméleti alapvetésével. Ez teljesen expliciten és egyértelműen tudományelméleti cél volt, miközben a teljes egyértelműség mögötti értelmezési spektrumot természetesen színezte az, hogy melyik Kant-értelmezés állt ezen eredeti kantiánus cél mögött.

Dilthey koncepciójában áttetsző, hogy a szellemtudomány és a hermeneutika, a megértés e kriticista alapvetését teljesen explicit metafizikaellenesség és metafizika-kritika jellemzi. Ez tökéletesen bele is illik a pozitívista korszakba és a pozitívista filozófia megfelelő fejlődési szakaszába. Ez a megmártózás a pozitívista korszakban és a pozitívista filozófia szellemében a dolgok lényege szerint egyben prokantiánus és prokriticista attitűd is. A metafizikától való emancipálódást tudatosítja, szakmailag magasabb szintre emeli, egyben hibáztatja is a történeti ábrázolás alapjainak elkésett ismeretelméleti kiépítését. Ekkor még természetesen nem a hermeneutika, a megértés megalapozásáról van szó, de a történeti ábrázolás ismeretelméleti alapjainak lerakásáról. Ennek tökéletesen explicit megfogalmazása az efféle kijelentésekben található fel: „A társadalomról és a történelemről szóló tudományok még sokáig megmaradtak a metafizikától való régi szolgai függésben.” A szellemtörténet későbbi megfogalmazásai, de a szellemtörténetről a későbbiekben kialakuló külső képek sem utalnak valójában erre a fiatalkori alapvetésre. A szellemtörténet számos későbbi változata egyáltalán nem tűnik metafizika-kritikusnak. Ezzel az összefüggéssel már most megfogalmazhatjuk a végeredmény első változatát: eredeti célját Dilthey nem tudta elérni, nem tudta megteremteni a történeti ábrázolás metafizika-kritikusan ismeretelméleti alapvetését.

Dilthey közelebbi célkitűzése a következő volt: olyan alapvetést kellett teremtenie, amely olyan tudományos elvekkel alapozza meg a történeti ábrázolást, amelyek a természettudományra voltak jellemzőek. E ponton kitüntetett jelentősége van annak, hogy tudatosítsuk: itt nem a történetiszemlélet, a szellemtudomány vagy a hermeneutika akarja utánozni a természettudományokat. A fenti tézis egészen más jelent: azoknak az elveknek az elvi szintű átvételéről és elvi szintű alkalmazásáról van szó, amelyeket a természetkritikai empirista megismerése a maga gyakorlatában és a maga tárgyi szférájában képvisel. Nem a két tudomány harcáról beszélhetünk tehát, de a megismerés egy elvileg egységes változatának létrehozásáról, ha tetszik, egy korai egységes tudomány-koncep-

cióról. Az egységes tudományelmélet ilyen bázisa messzemenően engedi a különféleség (a tárgyi különféleség) megjelenését és megjelenítését, így elvileg a történelmi megismerés ezekre az elvekre való felépítését is.

Dilthey-nek ez a nagy kísérlete azonban nem sikerül. Ennek közvetlen és elsődleges oka kivételesen fontos a valamennyire is teoretikusan tekintett hermeneutika minden változatának szempontjából. Dilthey-nek meg kellett konstruálnia a természet- és szellemtudományok közös objektumát, a két nagy tárgyi szféra valamelyik közös metszetét. Dilthey elsődlegesen (és gyakorlatilag kizárólagosan) a belső tapasztalatban, a tudat tényeiben találja meg a szilárd támaszt, az új, módszertani szempontból közös metszetet. Ez a döntés „döntő”-nek bizonyul.

Betű szerinti értelemben mindez a pozitívista, kritícista, antimetafizikus program folytatása. Ez elvileg nem is lenne problematikus. Valójában azonban a tudat tényei és a belső tapasztalat mégis sajátos pozitivitás, amelynek tematizálása már Dilthey korában nagy múltra tekinthet vissza. A tudatnak a belső tapasztalatban adott tényei pozitív, az empirikus szemlélet számára megnyilvánuló adottságok, a realitás a maga valójában csak a tudatnak a belső tapasztalatban adott tényeiben nyilvánul meg. A tudat tényei a) lehetnek tények; b) nem szükséges, hogy e karakterüket kétségbevonjuk; c) a tudat belső tényei minden tudományelméleti koncepcióban kétségtelen szerepet játszanak.

Ettől azonban még nem lehet rájuk építeni olyan típusú, a természettudományok elveinek megfelelő tudományt, amely Dilthey kiinduló álláspontjaiban szerepel. A tudomány ugyanis nem attól tudomány, hogy tényekkel foglalkozik, attól sem az, ha kitüntetett vagy számunkra fontos tényekkel foglalkozik. A tudomány előzetes tárgyi homogenizációt előfeltételez, csak jól definiált és homogenizált tárgyi szférára vonatkozhat, hiszen csak ilyen tárgyi szféra teremti meg számára a kritériumértékű verifikálhatóságot. Ilyen homogenizálhatóan és egyértelműen definiálható tárgyi szférán kívül nincs tudomány. Előfordulhat természetesen, hogy evidens és létező dolgok is kívül esnek a lehetséges tapasztalaton, ez a kanti elvekbe is belefér, így az úgynevezett pszichológiai idea-kritikájában példászerűen meg is jelenik, de ugyanaz a felismerés egy sor, sokkal modernebb tudományelméleti nyelven is felírható.

Térjünk vissza a belső tapasztalat – Dilthey által kiválasztott – tárgyi szférájának sajátosságaira. Ilyen léptékekkel mérve is a belső tapasztalat teljesen egzaktnak, sőt, pozitívnak mondható. Minden lét- és ténytársaságuk, sőt, mindannyiunk által alátámasztható evidencia-tartalmuk mellett is világos azonban, hogy a belső tapasztalat tényei nem homogenizálhatók, nem kommunikálhatók, nem kategorizálhatók és nem szinkronizálhatók. Mindez azt jelenti, hogy noha a belső tapasztalat tényei tények, mégsem dezantropomorfizálhatóak. Nem tehetők a tudomány dezantropomorfizáló kutatása tárgyává, jóllehet nem feltétlenül és különösen nem elvileg antropomorfa. Más szavakkal, antropomorfiá mi voltunk nem elvileg meghaladhatatlan, csak a kutatás gyakorlatában kiküszöbölhetetlen.

Miközben tehát Dilthey eredetileg a természettudomány, az empiria elveinek megfigyelve kívánta megalapozni a szellemtudományokat, a hermeneutikai minimum a természet- és a szellemtudomány specifikus tárgyiasságainak vizsgálatában és értelmezésében nem lehetséges. A belső tapasztalat tényeinek kiválasztása az egységes szemlélet meghirdetése ellenére is dualizmushoz vezet. Ez egyben valóságos önellentmondás is, a dualizmus kibontakozása egy eredendően és eredetileg egységesítő programban. Az ellentmondás az empirikus, pozitívista program látszólag egységes talaján jön létre, miközben áttetszővé válik, hogy a pozitívizmus két értelme éppen a belső tapasztalat eddig értelmezett problémája miatt indukálódik. A dilthey-i hermeneutika további kibontakozása már ezeken az alapokon történik.